

**POLONICA W KSIĘDZE
PIELGRZYMÓW JEROZOLIMSKICH
– NAVIS PEREGRINORUM (1561-1695)**

W 1938 r. o. Bertrand Zimolong wydał rękopis zawierający spis pielgrzymów jerozolimskich pt. *Navis peregrinorum* (1561-1695)¹. Manuskrypt ten znajduje się w Archiwum Historycznym Kustodii Ziemi Świętej. Odnotowano w nim informacje na temat ok. 3650 pątników². Trzeba dodać, że w latach 1600-1620 zanotowano prawie 1/3 całości – ok. 1100 pielgrzymów³. W XVI w. w księdze znajdują się pewne luki, które obejmują lata 1562-1572, 1575, 1577-1581, 1589 oraz 1591-1596⁴. Przypuszczalnie luki te wynikają, z powodu niezachowania się oryginalnych zapisków, gdyż za okres 1561-1633 badacze dysponują jedynie kopią pierwszych notat. Ich odpis sporządzono w 1633 r. na polecenie kustosza Ziemi Świętej o. Pawła z Lodi⁵. W XVII w. rejestr prowadzono systematycznie. W wyżej wymienionym archiwum znajduje się też druga *Navis peregrinorum*, która obejmuje lata 1561-1835, jej spisywanie rozpoczęto w 1668 r. na polecenie kustosza Ziemi Świętej

---

¹ *Navis peregrinorum: ein Pilgerverzeichnis aus Jerusalem von 1561 bis 1695: mit Angaben über Pilger aus Deutschland, England, Frankreich, Italien und den Niederlanden, sowie aus anderen europäischen und aussereuropäischen Ländern*, wyd. B. Zimolong, Köln 1938. Publikacja ta nie spełnia dzisiejszych wymogów wydawniczych.

² Tamże, s. 3-113.

³ Tamże, s. 11-44.

⁴ Tamże, s. 3-11. Liczba peregrynantów z tego okresu wynosi ok. 260.

⁵ Znajdują się trzy różne opisy tej książki, zob. L. Lemmens, *Collectanea ex Archivio Hierosolymitano deprompta*, wyd. G. Golubovich, Quaracchi 1933, s. 254-255; B. Zimolong, *Zur Einführung, [w:] Navis peregrinorum...*, s. VII-XV; *L'archivio storico della Custodia di Terra Santa (1230-1970)*, t. 2, red. A. Maiarelli, Milano 2012, s. 443. Wydawca książki nie odniósł się do inwentarza sporządzonego przez o. Lemmensa.

o. Franciszka Rihini z Polizio⁶. Po raz pierwszy część listy pielgrzymów z *Navis* w formie drukowanej zamieszczono na łamach kwartalnika „*Diarium Terrae Sanctae*” Z powodu zamknięcia periodyku ich wykaz wydano do 1636 r. włącznie⁷.

Rejestr został sporządzony przez włoskich franciszkanów. W skład informacji o peregrynantach wchodziły następujące dane: imię, nazwisko, narodowość, parafia, diecezja, stan cywilny, zawód, data wpisu, dodatkowe informacje towarzysząc podróż i służbie, czasem o wiadomości z życia pielgrzyma np. *mortuus* [in – dodatek autora] *Hierosolymitana*⁸ lub *circa Jordanem, multa mala causavit, ipse vero fuit in manifesto*⁹ albo *qui a Turcis fuit captus, pro cuius liberatione expensae fuerunt ex elemosynis Sacrae Montis Sion piastre 50*¹⁰. Zdarzało się, że w jednej rubryce zapisywano kilku pątników: *et cum familia nova infrascripti decem peregrini*¹¹ lub jedynie o nich wspomniano: *hic sex peregrini prevenerunt in civitas Joppen die 12 novembris et postea huc Hierusalem*. Co więcej, nie zawsze pielgrzymi chcieli zostawić po sobie ślad w księdze, co może sygnalizować następująca uwaga: *reliqui vero dictorum peregrinorum noluerunt nomina et cognomina eorum patefacere*¹² lub *non attestationem, eos fuisse ad haec Sancta Loca visitanda curarunt*¹³. Niekiedy wiadomość o peregrynancie (zapewne na podstawie złożonej przez niego deklaracji) ograniczano do minimum, podając tylko jego imię i nazwisko. Nie sposób nie zauważyć, że *index peregrinorum* bywa czasami nieprecyzyjny. W przypadku określenia *Alemanus/Germanus* wiadomo, że mamy do czynienia z Niemcem, jednak pod znakiem zapytania jest dopisek: *Indianus*¹⁴. Niekiedy te same miasta definiowane są zarówno w niemieckim jak i łacińskim nazewnictwie np. *Lemberg-Leopoliensis*¹⁵. *Nota bene* pierwszy z terminów może też wskazywać na region znaj-

⁶ L. L e m m e n s , dz. cyt., s. 254-255; *L'archivio storico...*, s. 443.

⁷ L. L e m m e n s , dz. cyt., s. 254. Czasopismo wychodziło nakładem Kustodii Ziemi Świętej w latach 1908-1912.

⁸ *Navis peregrinorum...*, s. 26.

⁹ Tamże, s. 69.

¹⁰ Tamże, s. 32.

¹¹ Tamże, s. 7-8.

¹² Tamże, s. 19.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże, s. 95, 98.

¹⁵ Tamże, s. 13, 40.

dujący się na Śląsku, a nie na miasto Lwów. Poza tym wiele nazw geograficznych czy nazwisk peregrynantów wręcz przekreślono, czego przykładem jest spis czeskich pielgrzymów z końca XVI w.: Kryštof Harant z Polžic i Heřman Černín z Chudenic w wykazie figurują jako: *Christophorus de Arnan ex Polsiz Boemus* i *Hermanus Chernin a Cudieniz Boemus*¹⁶.

Na tle tych zestawień Polacy stanowią nieliczną grupę, ok. 65 osób:

- 1576, 24 augustus, *Generosus Dominus Joannes Pudloskij Polonus vir approbatissimus*¹⁷;
- 1583, *Illustrissimus Dominus Nicolaus Radzivil, Dux Olicae, et in Esnich Comes, in schidloniae ac Mhir, Sacrae Romanae Imperiae Princeps Archimarschalcus Ducatus Lituaniae*¹⁸;
- 1583, *Nobilis Georgius Koss Pruttenus*¹⁹;
- 1583, *Nobilis Michael Konarski*²⁰;
- 1583, *Nobilis Petrus Bulina Polonus*²¹;
- 1583, *Nobilis Andreas Skorulski Littmanus*²²;
- 1599, 26 iulius, *Hieronimus Strala Polonus*²³;
- 1601, septembris, *Dominus Adam Polonus*²⁴;
- 1601, septembris, *Dominus Simon Sacerdos Polonus*²⁵;
- 1602, 13 iunius, *Dominus Nicolaus Osinksi Polonus*²⁶;

¹⁶ Tamże, s. 9; por. B. Małyś z, *Renesansowy opis pielgrzymki Kryštofa Haranta z Czech do Ziemi Świętej i Egiptu*, „Peregrinus Cracoviensis”, 17 (2006), s. 47.

¹⁷ *Navis peregrinorum...*, s. 5; H. Kowalska, *Pudłowski Melchior*, PSB, 29, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986, s. 344.

¹⁸ *Navis peregrinorum...*, s. 5; H. Lulewicz, *Radziwiłł Mikołaj zwany Sierotką*, PSB, 30, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987, s. 352-353.

¹⁹ *Navis peregrinorum...*, s. 5; M. K. Radziwiłł „Sierotka”, *dz. cyt.*, s. 66-67.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

²² Tamże; H. Lulewicz, *Skorulski Andrzej*, PSB, 38, Warszawa-Kraków 1997-1998, s. 269.

²³ *Navis peregrinorum...*, s. 10; I. Kaniewska, *Strzala Hieronim*, PSB, 44, Warszawa-Kraków 2006-2007, s. 553.

²⁴ *Navis peregrinorum...*, s. 12.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże, s. 13.

- 1602, 3 septembris, *Vratislaus Burgraff Baro de Dona in Lemberg*²⁷;
- 1605, 20 iulius et 2 augustus, *Gratiosus, ac nobilis Dominus David Ricques Polonus. Reliqui vero dictorum peregrinorum noluerunt nomina et cognomina eorum patefacere, nec attestationem, eos fuisse ad haec Santa Loca visitanda curarunt*²⁸;
- 1606, 31 augustus, *Andreas Lend Suecus Polonus*²⁹;
- 1610, 29 iulius, *Reverendissimus Dominus Adam Matthia Sacerdos Polonus*³⁰;
- 1611, 22 martii, *Joannes Bruchman Prussius de Danzich*³¹;
- 1611, 21 iulius, *Paulus Bosepolschy Pomeranus de Cassubia Hereticus*³²;
- 1613, *Joannes Baptista Sappia Polonus Miles Hierosolymitanus*³³;
- 1613, 30 novembris, *Dominus Theophilus Szemberg de Raichenbac Polonus*³⁴;
- 1618, 15 iunius, *Dominus Thessus Zilzunitz Pomeranus, hereticus perversus et induratus*³⁵;
- 1618, 15 iunius, *Dominus Thomas Heydenbrecht Pomeranus, hereticus perversus et induratus*³⁶;
- 1618, 27 augustus, *Dominus Gulielmus Becker ex Livonia Rigensis sub regno Poloniae, inconfessus*³⁷;
- 1618, 20 septembris, *Reverendissimus Dominus Joannes Bialcovius Sacerdos Polonus Dioecesis Vilnensis in Lithuania*³⁸;
- 1618, 20 septembris, *Reverendissimus Dominus Laurentius Gasparis de Brovicius Sacerdos Polonus Archidioecesis Leopoliensis*³⁹;

---

²⁷ Tamże.

²⁸ Tamże, s. 19.

²⁹ Tamże, s. 21.

³⁰ Tamże, s. 27.

³¹ Tamże, s. 28.

³² Tamże.

³³ Tamże, s. 32.

³⁴ Tamże, s. 34; M. Nagielski, *Szemberg Teofil de Reichembac*, PSB, 49, Warszawa-Kraków 2012-2013, s. 128.

³⁵ *Navis peregrinorum...*, s. 39.

³⁶ Tamże, s. 39.

³⁷ Tamże, s. 40.

³⁸ Tamże.

- 1621, 12 iunius, Dominus Andreas Stanislaus Polonus⁴⁰;
- 1621, 12 iunius, Georgius Gisè Borussus impenitens, et irrefectus discessit⁴¹;
- 1621, 22 octobris, Dominus Andreas Trebinschi Polonus Cracoviensis⁴²;
- 1622, 4 aprilis, Joannes Baurannitz Polonus, hereticus perversus et induratus⁴³;
- 1622, 4 aprilis, Mauritius Petzwitz Daniscanus, hereticus perversus et induratus⁴⁴;
- 1625, 6 maii, Dominus Thomas Malinouskhi Polonus⁴⁵;
- 1625, 6 maii, Dominus Martinus Suiezinshi Civitas Calisiensis ex Magna Polonia⁴⁶;
- 1626, 8 iunius, Joannes Georgius a Schlieben nobilis Borussus, Germanus, hereticus perversus⁴⁷;
- 1628, januari, Petrus Vislockuc Polonus captivus in Babylonia⁴⁸;
- 1631, 15 januari, Stephanus Bartodzieyskij Polonus⁴⁹;
- 1633, 12 aprilis, Dominus Valentinus Goglioncha Barizchi Polonus⁵⁰;
- 1635, 17 septembris, Dominus Simon Oplatnik Polonus⁵¹;
- 1635, 17 septembris, Gaspar Wighonoski Polonus⁵²;
- 1637, 18 augustus, Dominus Engelbrecht Hinch Dansich, hereticus⁵³;
- 1640, 11 novembris, Dominus Petrus Blandislaus Starhoniaechz Eques Polonus Palatinatus Calisiensis⁵⁴;

---

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże, s. 44.

⁴¹ Tamże.

⁴² Tamże, s. 45.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Tamże, s. 49.

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ Tamże, s. 50.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże, s. 53.

⁵⁰ Tamże, s. 55.

⁵¹ Tamże, s. 58.

⁵² Tamże.

⁵³ Tamże, s. 59.

- 1647, 7 novembris, *Dominus Sebastianus Woinowski et Domina Agnes Wolka Poloni*⁵⁵;
- 1651, 4 martii, *Nobilis Augustinus Attelmaier Polonus, qui propter suam curiositatem, circa Jordanem, multa mala causavit, ipse vero fuit in manifesto*⁵⁶;
- 1652, 16 januari, *Georgius Abraham Danzichensis*⁵⁷;
- 1652, 27 martii, *Clericus Adamus Krakowinski Dioecesis Posnaniensis*⁵⁸;
- 1657, 21 septembris, *Reverendissimus Pater Thomas Polonus Societatis Jesu*⁵⁹;
- 1657, 4 octobris, *Nicolaus Stankieuc Polonus*⁶⁰;
- 1662, 5 aprilis, *Nobila Domina Anna Teresa Ruskowska ex Rusia Provincia Lusko cum Domina Regina Bendkowska ex Provincia Crakoviensi famula sua*⁶¹;
- 1662, 10 septembris, *Joannes Wnuczkuicz Polonus Dioecesis Cracoviensis*⁶²;
- 1666, 15 aprilis, *Nobilis Dominus Egardus Bruseuitz Pomeranus, a fide catholica alienus*⁶³;
- 1667, 28 martii, *Honestus Vir Andreas Silla de Lithuania*⁶⁴;
- 1667, 7 aprilis, *Honestus Vir Joannes Pakosky de Pakosti Polonus*⁶⁵;
- 1667, 19 decembris, *Dominus Stephanus Temruk Czerkas Polonus ex Palatinatu Voliniensi*⁶⁶;

---

⁵⁴ Tamże, s. 61; S. Gąsiorowski, *Starkowiecki Piotr*, PSB, 42, Warszawa-Kraków 2003-2004, s. 318.

⁵⁵ *Navis peregrinorum...*, s. 67.

⁵⁶ Tamże, s. 69.

⁵⁷ Tamże.

⁵⁸ Tamże, s. 70.

⁵⁹ Tamże, s. 75; F. Greniuk, *Młodzianowski Tomasz*, PSB, 21, Wrocław-Kraków-Gdańsk 1976, s. 425.

⁶⁰ *Navis peregrinorum...*, s. 75; A. Rachuba, *Stankiewicz Jan Mikołaj*, PSB, 42, Warszawa-Kraków 2003-2004, s. 176.

⁶¹ Tamże, s. 78.

⁶² Tamże, s. 79.

⁶³ Tamże, s. 83.

⁶⁴ Tamże, s. 84.

⁶⁵ Tamże.

- 1669, 4 iunius, *Perillustris Dr. Dominus Joannes Lignouinus Regionomontanus*⁶⁷;
- 1669, 8 iunius, *Illustrissimus Dominus Franciscus de Mesgnien Meninski cum Joanne Philippo Wolfrum famulo suo*⁶⁸;
- 1672, 1 septembris, *Reverendissimus Pater Michael Angelus de Rudre Eremita Camaldulensis Congregatio Montis Coron. Polonus*⁶⁹;
- 1672, 1 septembris, *Frater Casimirus Polonus Eremita Camaldulensis Congregatio Montis Coron*⁷⁰;
- 1674, 11 martii, *Dominus Christoforus Sobolezchi Civitas Wilnensis Prouvincia Lithuanae Polonus*⁷¹;
- 1675, 7 septembris, *Generosus Dominus Joachim Friderich de Wiesenfeld Megelin, Dominus in Pichler Nobilis et indigena Regni Poloniae, Eques Hierosolymitanus, de Obedientia Sanctus Joannis de Malta, Eques item auratus, et Vice Colonellus sacrae Regiae Maiestatis, pro tempore Serenissimus Joannis III. Poloniae Regis ad Eminentissimus Magnum Magistrum Militensem Ablegatus*⁷²;
- 1675, 7 septembris, *Dominus Otto Friderich de Greben Silesius [cum – dodatek autora] famulo suo a fide catholica alienus*⁷³;
- 1683, 23 aprilis, *Illustrissimus et Revenrendissimus Dominus Joannes Bernatouuicz Epps Camenecensis Armenus catholicus, et Abbas Sanctus Jacobi*⁷⁴;

---

⁶⁶ Tamże; Gabriel Temruk Czerkas (†1692) – rotmistrz jazdy tatarskiej. Na początku 1667 r. był legatem przyszłego króla Polski Jana Sobieskiego do Tatarów, przypuszczalnie po misji poselskiej udał się do Jerozolimy, por. M. Wagner, *Słownik biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, t. 1, Oświęcim 2013, s. 57.

⁶⁷ *Navis peregrinorum...*, s. 87.

⁶⁸ Tamże, s. 87; Franciszek Mesgnien-Meniński – orientalista i leksykograf, por. T. Słabczyński, *Słownik polskich podróżników i odkrywców*, Warszawa 2017, s. 270-271.

⁶⁹ *Navis peregrinorum...*, s. 90.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Tamże, s. 92.

⁷² Tamże, s. 95, *Krzysztof von Mellein, pułkownik wojsk koronnych*, por. M. Wagner, *dz. cyt.*, s. 189.

⁷³ *Navis peregrinorum...*, s. 95.

⁷⁴ Tamże, s. 104.

- 1683, 23 aprilis, *Reverendissimus Dominus Theodorus Augustinouiicz Leopolitanus Sacerdos Armenus Catholicus*⁷⁵;
- 1692, 4 maii, *Honestus Vir Albertus Grimala Polonus*⁷⁶.

Do 1695 r. w *Navis peregrinorum* zanotowano jedynie 17 nazwisk pielgrzymów niebędących Polakami⁷⁷. Do 1845 r. nastąpiła przerwa w sporządzaniu ewidencji peregrynantów jerozolimskich⁷⁸.

Jak można zauważyć zapiski na ich temat są mniej lub bardziej szczegółowe:

- 35 nazwisk zawiera dopisek *Polonus*⁷⁹;
- 4 nazwiska posiadają określony region, z którego pochodził pielgrzym (*indigena Regni Poloniae, Crakoviensi, Calisiensis ex Magna Polonia, Posnaniensis*);
- 20 nazwisk podaje obszary, które przynależały wówczas do Polski (*Lituaniae/Littmanus, Pruttenus/Prussius de Danzich/Pomeranus de Cassubia, Regiomontanus Borussus, ex Livonia Civitas Rigensis sub regno Polonia, ex Rusia Provincia Lusko, Leopoliensis/Lemberg*. Oprócz nich w tej grupie uwzględniono rejon, który w latach 1672-1699 nie znajdował się w zasięgu ówczesnych ziem polskich tj. *Camencensis*, czyli Kamieniec Podolski;
- 3 nazwiska zawierają nazwę regionu dokładnie nieokreślonego. Dotyczą następujących pielgrzymów: *Dominus Thessus Zilzunitz Pomeranus, Dominus Thomas Heydenbrecht Pomeranus*⁸⁰ oraz *Nobilis*

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ Tamże, s. 113.

⁷⁷ Tamże.

⁷⁸ N. G o l i c h o w s k i, *Palestyna, czyli pokłosie zebrane z różnych autorów i własne spostrzeżenia*, [b.m.d.w], rkps w Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie RGP-k-94, t. 2, s. 123.

⁷⁹ Brak jasności co do wpisów: *Reverendissimus Pater Michael Angelus de Rudre Eremita Camalduli Congregatio Montis Coron Polonus* oraz *Frater Casimirus Polonus Eremita Camalduli Congregatio Montis Coron*. Zdaniem historyka sztuki Mindaugasa Paknysa z Instytutu Badań Kultury Litwy dopisek *Polonus* może wskazywać na miejsce odbywania nowicjatu przez zakonnika, por. M. P a k n y s, *Imiona zakonne kamedulów prowincji polsko-litewskiej w XVII i XVIII w.*, [w:] *Kameduli w Warszawie 1641-2016: 375 lat fundacji eremu na Bielanych*, red. K. G u t t m e j e r, A. S. C z y ż, Warszawa 2016, s. 436.

⁸⁰ *Navis peregrinorum...*, s. 39.

*Dominus Egardus Brusewitz Pomeranus*⁸¹. Z powodu braku dokładnych danych, uznanie ich za Polaków pozostaje problematyczne;

- 2 nazwiska są pozbawione bliższych danych dotyczących pochodzenia pątnika: *Nobilis Michael Konarski*⁸², *Illmus Dominus Franciscus de Mesgnien Meninski*⁸³. Pierwszego z pielgrzymów Mikołaj Krzysztof Radziwiłł „Sierotka” wymienił wśród towarzyszy swojej peregrynacji do Jerozolimy⁸⁴. Natomiast drugi był spolonizowanym Francuzem; w Rzeczypospolitej przebywał do 1661 roku⁸⁵;
- 1 nazwisko zamieszczono prawdopodobnie błędnie: przy nazwisku peregrynanta *de facto* pochodzącego z Lidzbarka Warmińskiego, a więc ówczesnych Prus Królewskich⁸⁶, jako miejsce pochodzenia omyłkowo wpisano Śląsk: *Dominus Otto Friderich de Greben Silesius*⁸⁷.

Na kartach *Navis* sporadycznie pojawiały się także dane kobiet, które rejestrowano do księgi zazwyczaj w towarzystwie mężczyzn:

- *Joannes Laurentius Insulensis flander et ejusdem uxor*⁸⁸;
- *Dominus Petrus Waernaerts Kistgens Amstelodamus una cum uxore sua Maria Michaelis Leidensi*⁸⁹;
- *Dominus Sebastianus Woinowski et Domina Agnes Wolka Poloni*⁹⁰.

⁸¹ Tamże, s. 83.

⁸² Tamże, s. 5.

⁸³ Tamże, s. 87.

⁸⁴ M. K. Radziwiłł „Sierotka”, *Podróż do Ziemi Świętej, Syrii i Egiptu 1582-1584*, oprac. L. Kukulski, Warszawa 1962, s. 66.

⁸⁵ A. Sajkowski, *Opowieści misjonarzy, konkwistadorów, pielgrzymów i innych świata ciekawych*, Poznań 1991, s. 210.

⁸⁶ B. Zimoląg, *Schlesische Pilger im Hl. Lande 1561-1695*, Breslau 1938, s. 266. Co ciekawe wiele lat po odbyciu peregrynacji do Grobu Chrystusa dowodził jednym „z pułków piechoty w polskim kampaucie kor. w stopniu polskiego generała-majora”. Por. T. Nowak, *Groeben (Gröben) von dr Henryk Wilhelm*, PSB, 8, Wrocław-Kraków-Warszawa 1959-1960, s. 623; D. Janicka, *Rodzina von der Groeben i jej związki z Polską w XVIII w.*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 199 (1993), 1, s. 49.

⁸⁷ *Navis peregrinorum...*, s. 95.

⁸⁸ Tamże, s. 30.

⁸⁹ Tamże, s. 38.

⁹⁰ Tamże, s. 67.

Na kartach *liber* można też odnaleźć same kobiety:

- *Nobila Domina Anna Teresa Ruskowska ex Rusia Prouvincia Lusko cum Domina Regina Bendkowska ex Prouvincia Cracoviensi famula sua*⁹¹.

W spisie można też spotkać inne interesujące uwagi dotyczące pielgrzymy: *captivus*⁹², *hereticus perversus et induratus*⁹³, *inconfessus*⁹⁴, *absque confessione*⁹⁵, *dicessit sine Sacramentis*⁹⁶, *dicessit absque Sacramentis*⁹⁷, *non confessus neque communicatus*⁹⁸, *impenitentes, et irrefectus discessit*⁹⁹ oraz *a fide catholica alienus*¹⁰⁰. Peregrynant określany jako *captivus* przy nazwisku, z pewnością wcześniej znalazł się niewoli, z której mogli wyzwolić go trynitarzy lub franciszkanie albo zbiegł sam¹⁰¹. Jeśli zaś chodzi o innowierców, to przypuszczalnie znaleźli się oni w Ziemi Świętej nielegalnie, ponieważ od XV w. pielgrzymki do Grobu Pańskiego wymagały specjalnej zgody papieskiej¹⁰². Powód dopisania określenia typu *hereticus* można tłumaczyć brakiem powyższej zgody i *de facto* koniecznością płacenia przez pielgrzymów daniny do skarbcza Osmanów. Nie można odrzucić, że owi pielgrzymi wyruszyli do Jerozolimy w celach pokutnych czy błagalnych, jednakże po przybyciu nie mogli skorzystać z katolickich sakramentów – *Ambo discesserut impenitentes*¹⁰³. Należy jednak dodać, że w księdze znalazło się także kilka dopisków – *reconciliatus*¹⁰⁴ oraz *qui cum esset hereticus, ad lucem veritatis ac fidei Catholicae redactus fuit, et Sanctis-*

⁹¹ Tamże, s. 78.

⁹² Tamże, s. 50.

⁹³ Tamże, s. 39.

⁹⁴ Tamże, s. 40.

⁹⁵ Tamże, s. 20.

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ Tamże, s. 37.

⁹⁹ Tamże, s. 44.

¹⁰⁰ Przykładowo dn. 12 aprilis 1663 r. 20 pielgrzymów złożyło taką deklarację, zob. *Navis peregrinorum...*, s. 79-80.

¹⁰¹ J. Knopek, *Aktywność polskich rycerzy, pielgrzymów i podróżników w Afryce Północnej do początku XX w.*, „Przegląd Orientalistyczny”, 3-4 (2000), s. 178.

¹⁰² R. Röhrich t, *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*, Innsbruck 1900, s. 6.

¹⁰³ *Navis peregrinorum...*, s. 45.

¹⁰⁴ Tamże, s. 38, 50-51, 59.

simum Eucharistiae Sacramentu maxima devotione recepit, co mogłoby świadczyć o pojednaniu się z wiarą katolicką¹⁰⁵.

Na marginesie warto zaznaczyć, że wielu polskich peregrynantów w swoich opisach wzmiankowało o innowiercach. W jednym z nich spowiednik i kaznodzieja Elżbiety Rakuskiej – żony króla Zygmunta Augusta – Tomasz Bonawentura z Nysy¹⁰⁶ w II poł. XVI w. odnotował, że 15 pielgrzymów z dolnych Niemiec, gestami naśladowało katolików¹⁰⁷. Wiek później polski jezuita Tomasz Młodzianowski w swoich wspomnieniach napisał: *był i ze mna tamże [przy Grobie Chrystusa – dodatek autora] ieden Grof Niemiecki, i widziałem w niem wielkie nabożeństwo nie heretyckie, zwano go Otto Ferdinandus Wolkra*¹⁰⁸.

Poza *Navis peregrinorum* informacje o pielgrzymach nawiedzających Ziemię Świętą można znaleźć w zapiskach opłat pobieranych za wejście do bazyliki Grobu Pańskiego. Spisy te, (aczkolwiek niesystematycznie) z przełomu XVI/XVII w. były sporządzane przez władze osmańskie. Jak opisał polski pielgrzym z II poł. XVI w. – Jan Goryński z Ojrzanowa przed wejściem do bazyliki Grobu Pańskiego *jeden z nich [Turków – dodatek autora] spisał imiona nasze. Potym Patron płacił od nas od osoby po dziewięci cekinach*¹⁰⁹. Dla sprecyzowania trzeba dodać, że nie chodziło o wpisanie dokładnych danych peregrynantów. Jak podkreśla Oded Peri, pochodzenie pielgrzymów z Europy Środkowej i Zachodniej określano ogólnikowo *Bilad-i Ifrenc*¹¹⁰.

Niektórzy uczestnicy pielgrzymek do Grobu Chrystusa otrzymali specjalny symbol – czerwony krzyż, między którego ramionami umiesz-

¹⁰⁵ Tamże, s. 33.

¹⁰⁶ J. B e s a l a, *Zygmunt August i jego żony. Studium historyczno-obyczajowe*, Poznań 2015, s. 586.

¹⁰⁷ *List Tomasza Bonawentury do Stanisława Hozjusza*, Roma 22 V 1568 r., [w:] Archiwum Archidiecezji Warmińskiej we Olsztynie, D. 72, k. 152.

¹⁰⁸ T. M ł o d z i a n o w s k i, *Kazania i homilie na niedziele doroczne, także święta uroczystsze [...]; napisane, zebrane, na cztery tomy rozłożone [...]*, t. 3, Poznań 1681, s. 511; *Navis peregrinorum...*, s. 75.

¹⁰⁹ J. G o r y ń s k i, *Peregrynacja do Ziemi Świętej*, [w:] *Antologia pamiętników polskich XVI w.*, red. R. P o l l a k, wybór i oprac. S. D r e w n i a k, M. K a c z m a r e k, Wrocław 1966, s. 19.

¹¹⁰ O. P e r i, *Christianity under Islam in Jerusalem: The Questions of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Leiden 2001, s. 178-179.

czono cztery niewielkie równoramienne krzyżyki¹¹¹. Emblemat ten zdobi niektóre płyty nagrobne np. Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” w Nieświeżu¹¹² czy Piotra Kameke w kościele katedralnym w Koszalinie¹¹³ lub został włączony do herbu pielgrzyma (wraz z gałkami palmowymi) np. Jana Pudłowskiego h. Kościeszka¹¹⁴. Symbol wskazuje na to, że peregrynant uczestniczył w Jeruzolimie w ceremonii pasowania na rycerza Grobu Pańskiego. *De facto* kwestię tytułatury *Miles Hierosolymitanus* rozstrzyga nie tylko symbol jerozolimski, ale przede wszystkim *Registrum Equites Sancti Sepulchri*¹¹⁵. W wykazie tym można znaleźć nazwiska kilku Polaków¹¹⁶, jednak wspomniany Piotr Kameke w nim nie figuruje. Oprócz tego polskie ślady można spotkać w innych rejestrach – *Registro delle conversiono al Cattolicesimo* oraz *Registro dei riconciliati e di Convertiti alla Santa Fede Cattolica*¹¹⁷.

Przykładowo w drugim z rejestrów za 1682 r. znaleźli się trzej Polacy:

- *Jacintus Cracoviensis, qui novem annos Maumethanam sectam secutus fuerat*¹¹⁸;
- *Stanislaus de Albertis Polonus, qui septem annis in secta Maumethana vixerat*¹¹⁹;
- *Paulus filius Petri Poloni civitatis Vilnensis. Qui omnes remissi sunt ad partes Christianorum, grata Dei ad fidem conversi*¹²⁰.

¹¹¹ H. G a p s k i, *Polscy rycerze Bożego Grobu w Jeruzolimie na przestrzeni wieków*, [w:] *Zwierzchnictwo w Polsce Zakonu Rycerskiego Grobu Bożego w Jeruzolimie*, red. U. P r z y m u s, J. K a m i ń s k i, s. 129.

¹¹² T. B e r n a t o w i c z, *Peregrinus et Miles Christianus. O nagrobku Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” w Nieświeżu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 3-4 (1990), s. 231.

¹¹³ M. M a j e w s k i, *Płyta nagrobna Petera von Kameke z Lasina (†1613) i jej twórca*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, 25 (2005), s. 115.

¹¹⁴ B. P a p r o c k i, *Herby rycerstwa polskiego*, wyd. K. J. T u r o w s k i, Warszawa 1988, s. 391.

¹¹⁵ *Registrum Equitum SSmi Sepulchri D.N.J.C. (1561-1848). Monoscritti dell'Archivio storico della Custodia di Terra Santa a Gerusalemme*, red. M. P i c c i r i l l o, Studium Biblicum Franciscanum Collectio Maior 46, Jerusalem-Milano 2006.

¹¹⁶ Autor artykułu zamierza kolejną publikację poświęcić polskim wpisom z księgi *Equites Sancti Sepulchri*, prowadzonej przez Kustodię Ziemi Świętej w latach 1561-1848.

¹¹⁷ *L'archivio storico...*, s. 437-440.

¹¹⁸ A. A r c e, *Miscelánea de Tierra Santa*, t. 2, Jerusalem 1973, s. 298.

¹¹⁹ Tamże.

¹²⁰ Tamże, s. 300.

Warto dodać, że pielgrzymi wbrew wyraźnym zakazom franciszkanów, wkuwali na ścianach i drzwiach świątyń swoje herby bądź inskrypcję – *hic fui*¹²¹. Wydaje się, że czynili tak ci peregrynanci, których nazwisk nie zamieszczono w księdze pielgrzymów¹²².

Podsumowanie

Według danych zamieszczonych na łamach periodyku „Schleisches Kirchenblatt” z 1853 r. do Jerozolimy, począwszy od XVII w. przybywało ok. 100 katolickich pielgrzymów rocznie¹²³. Przepuszczenie to prawdopodobnie jest niedokładne, gdyż: „...przez cały wiek XVIII zakonnicy Groby Świętego nie widzieli nawet dwustu pielgrzymów katolickich” – pisał francuski pielgrzym z I poł. XIX w. – François-René de Chateaubriand¹²⁴. Trudno na podstawie *Navis peregrinorum* ustalić dokładnie liczbę pielgrzymów, franciszkanie nie prowadzili bowiem ścisłej ewidencji wszystkich peregrynantów jerozolimskich, a co więcej nie przy każdym z wpisów określali dokładnie przynależność wyznaniową danego pątnika. Dla podkreślenia tej problematyki warto zaznaczyć, że w danym roku liczba pielgrzymów w *Navis* nie przekraczała ok. 70 osób. Najwięcej peregrynantów odnotowano tylko za rządów prezydenta Kustodii Ziemi Świętej o. Franciszka Quaresimo tj. w okresie od 1 stycznia do 29 lipca 1619 r.¹²⁵.

Autor artykułu, aby dowieść zasadność luk, jakie pojawiły się w księdze, sporządził listę Polaków, których nie uwzględniono w *Navis peregrinorum*: Feliks Odrowąż-Pieniążek (1563), Andrzej Trzecieski (1564), Tomasz Bonawentura z Nysy (II poł. XVI w.), Mikołaj Jordan z Zakliczyna (1568), Krzysztof Dzierżek (ok. 1575), Piotr Kameke (ok. 1575), Lupold von Wedel z Krępcewa (1578), Szymon Białogórski (1583), Johann Rattich ze Słupska (ok. 1587), Bartłomiej Schachmann (ok. 1590), Paweł Maurycy Henik (XVI/XVII w.), Mikołaj Zebrzydowski (1612), Szymon z Polski (ok. 1616), Jan Iwanicki h. Pełnia

¹²¹ R. R ö h r i c h t, dz. cyt., s. 18.

¹²² *Navis peregrinorum...*, s. 19.

¹²³ J. M y s z o r, *Pielgrzymki śląskie do Ziemi Świętej w latach 1840-1914*, Katowice 2017, s. 158.

¹²⁴ F-R. de C h a t e a u b r i a n d, *Opis podróży z Paryża do Jerozolimy*, oprac. P. H e r t z, Warszawa 1980, s. 301.

¹²⁵ *Navis peregrinorum...*, s. 40-41.

(I poł. XVII w.), Melecejusz Smotrycki (1623), Robert Weiden (ok. 1640), Jan Zamoyski „Sobiepan” (ok. 1645), Maryanna Bohosówna (ok. 1650), Zygmunt Działyński (ok. 1660), Andrzej Maksymilian Fredro (1660), Mikołaj Bajdułowicz (1661), Franciszek Kazimierz Wysocki (1667), Jakób Warteresiewicz (ok. 1675), Józef ben Jeszua z Derażni (XVII w.)¹²⁶.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Golichowski N., *Palestyna, czyli pokłosie zebrane z różnych autorów i własne spostrzeżenia*, [b.m.d.w.], rkps w Archiwum Prowincji oo. Bernardynów w Krakowie, RGP-k-94, t. 2.

List Tomasza Bonawentury do Stanisława Hozjusza, Roma 22 V 1568 r., [w:] Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, D. 72, k. 152-153.

Źródła drukowane

Chateaubriand F.-R. de, *Opis podróży z Paryża do Jerozolimy*, oprac. P. Hertz, Warszawa 1980.

Goryński J., *Peregrynacja do Ziemi Świętej*, [w:] *Antologia pamiętników polskich XVI w.*, red. R. Pollak, wybór i oprac. S. Drewniak, M. Kaczmarek, Wrocław 1966, s. 13-29.

Navis peregrinorum: ein Pilgerverzeichnis aus Jerusalem von 1561 bis 1695: mit Angaben über Pilger aus Deutschland, England, Frankreich, Italien und den Niederlanden, sowie aus anderen europäischen und ausereuropäischen Ländern, oprac. B. Zimolong, Köln 1938.

Młodzianowski T., *Kazania i homilyie na niedziele doroczne, także święta uroczystsze [...]: napisane, zebrane, na cztery tomy rozłożone [...]*, Poznań 1681.

---

¹²⁶ S. Barącz, *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*, Lwów 1856, s. 56, 98, 357; J. S. Pelczar, *Ziemia Święta i islam, czyli szkice z pielgrzymki do Ziemi Świętej, którą w roku 1872 odbył i opisał Józef Pelczar*, cz. 1, Ziemia Święta, Lwów 1875, s. 6; K. Stopka, *Symeon Lehac'i*, PSB, 46, Warszawa-Kraków 2009-2010, s. 231-232; J. A. Kościelna, *Pomorzanie w Ziemi Świętej (do końca XVI w.)*. *Rekonstrukcja badawczy*, „Stargardia”, 10 (2015), s. 137, 141; O. Lenczewski, *Wybrane opisy Ziemi Świętej w relacjach polskich pielgrzymów od XV do XVIII w.*, UKSW Warszawa 2017, mps, s. 47-57.

- Paprocki B., *Herby rycerstwa polskiego*, wyd. K. J. Turowski, Warszawa 1988.
- Pelczar J. S., *Ziemia Święta i islam, czyli szkice z pielgrzymki do Ziemi Świętej, którą w roku 1872 odbył i opisał Józef Pelczar*, cz. 1, Ziemia Święta, Lwów 1875.
- Radziwiłł M. K. „Sierotka”, *Podróż do Ziemi Świętej, Syrii i Egiptu 1582-1584*, oprac. L. Kukulski, Warszawa 1962.
- Registrum Equitum SSmi Sepulchri D. N. J. C. (1561-1848). Monocritti dell'Archivo storico della Custodia di Terra Santa a Gerusalemme*, red. M. Piccirillo, Studium Biblicum Franciscanum Collectio Maior 46. Jerusalem-Milano 2006.

Opracowania

- Arce A., *Miscelánea de Tierra Santa*, t. 2, Jerusalem 1973.
- Barącz S., *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*, Lwów 1856.
- Bernatowicz T., *Peregrinus et Miles Christianus. O nagrobku Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” w Nieświeżu*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 3-4 (1990), s. 227-249.
- Besala J., *Zygmunt August i jego żony. Studium historyczno-obyczajowe*, Poznań 2015.
- Gapski H., *Polscy rycerze Bożego Grobu w Jerozolimie na przestrzeni wieków*, [w:] *Zwierzchnictwo w Polsce Zakonu Rycerskiego Grobu Bożego w Jerozolimie*, red. U. Przymus, J. Kamiński, Katowice 2008, s. 124-137.
- Gąsiorowski S., *Starkowiecki Piotr*, PSB, 42, Warszawa-Kraków 2003-2004, s. 318-319.
- Greniuk F., *Młodzianowski Tomasz*, PSB, 21, Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976, s. 425.
- Janicka D., *Rodzina von der Groeben i jej związki z Polską w XVIII w.*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 199 (1993), 1, s. 33-51;
- Kaniewska I., *Strzala Hieronim*, PSB, 44, Warszawa-Kraków 2006-2007, s. 553-554.
- Knopek J., *Aktywność polskich rycerzy, pielgrzymów i podróżników w Afryce Północnej do początku XX w.*, „Przegląd Orientalistyczny”, 3-4 (2000), s. 169-188.
- Kościelna J. A., *Pomorzanie w Ziemi Świętej (do końca XVI w.). Rekonesans badawczy*, „Stargardia”, 10 (2015), s. 131-148.
- Kowalska H., *Pudłowski Melchior*, PSB, 29, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1986, s. 342-344.
- L'archivo storico della Custodia di Terra Santa (1230-1970)*, t. 2, red. A. Mairelli, Milano 2012.
- Lemmens L., *Collectanea Terrae Sanctae ex Archivo Hierosolymitano de prompta*, wyd. G. Golubovich, Quarrachi 1933.

- Lulewicz H., *Radziwiłł Mikołaj zwany Sierotką*, PSB, 30, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1987, s. 349-361.
- Tenże, *Skorulski Andrzej*, PSB, 38, Warszawa-Kraków 1997-1998, s. 269-270.
- Majewski M., *Płyta nagrobna Petera von Kameke z Łasina (†1613) i jej twórca*, „Koszalińskie Zeszyty Muzealne”, 25 (2005), s. 113-118.
- Małyś B., *Renesansowy opis pielgrzymki Kryštofa Haranta z Czech do Ziemi Świętej i Egiptu*, „Peregrinus Cracoviensis”, 17 (2006), s. 37-47.
- Myszor J., *Pielgrzymki śląskie do Ziemi Świętej w latach 1840-1914*, Katowice 2017.
- Nagielski M., *Szemberg Teofil de Reichembac*, PSB, 49, Warszawa-Kraków 2012-2013, s. 127-130.
- Nowak T. *Groeben von der Henryk Wilhelm*, PSB, 8, Wrocław-Kraków-Warszawa 1959-1960, s. 622-623.
- Paknys M., *Imiona zakonne kamedulów prowincji polsko-litewskiej w XVII i XVIII w.*, [w:] *Kameduli w Warszawie 1641-2016: 375 lat fundacji eremu na Bielanach*, red. K. Guttmejer, A.S. Czyż, Warszawa 2016, s. 433-449.
- Peri O., *Christianity under Islam in Jerusalem: The Questions of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Leiden 2001.
- Rachuba A., *Stankiewicz Jan Mikołaj*, PSB, 42, Warszawa-Kraków 2003-2004, s. 174-176.
- Röhricht R., *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande*, Innsbruck 1900.
- Sajkowski A., *Opowieści misjonarzy, konkwistadorów, pielgrzymów i innych świata ciekawych*, Poznań 1991.
- Ślabczyński T., *Słownik polskich podróżników i odkrywców*, Warszawa 2017.
- Sondel J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 2009.
- Stopka K., *Symeon Lehac 'i*, PSB, 46, Warszawa-Kraków 2009-2010, s. 231-235.
- Wagner M., *Słownik biograficzny oficerów polskich drugiej połowy XVII wieku*, t. 1, Oświęcim 2013;
- Zimolong B., *Schlesische Pilger im. Hl. Lande von 1561-1695*, Breslau 1938.
- Tenże, *Zur Einführung*, [w:] *Navis peregrinorum: ein Pilgerverzeichnis aus Jerusalem von 1561 bis 1695: mit Angaben über Pilger aus Deutschland, England, Frankreich, Italien und den Niederlanden, sowie aus anderen europäischen und aussereuropäischen Ländern*, wyd. B. Zimolong, Köln 1938, s. I-XV.

Prace nieopublikowane

- Lenczewski O., *Wybrane opisy Ziemi Świętej w relacjach polskich pielgrzymów od XV do XVIII w.*, UKSW Warszawa 2017, mps.
-

OLGIERD LENCZEWSKI

**POLONICA W KSIĘDZE PIELGRZYMÓW JEROZOLIMSKICH
– NAVIS PEREGRINORUM (1561-1695)**

Streszczenie: Księga *Navis peregrinorum* wydana przez o. Bertranda Zimolonga w 1938 r. stanowi cenne źródło do ukazania kontaktów Polski z Ziemią Świętą przełomu XVI i XVII w. Po raz pierwszy część listy pielgrzymów z *Navis* (do 1636 r.) zamieszczono na łamach kwartalnika „Diarium Terrae Sanctae”, który wychodził nakładem Kustodii Ziemi Świętej w latach 1908-1912. Na kartach *Navis* można odnaleźć informacje na temat blisko 3650 pielgrzymów. Spośród nich ok. 65 odnosi się do polskich pątników. Jednak, aby wykazać ich obecność w księdze, należy mieć na uwadze położenie historyczno-geograficzne Polski tego czasu. *Index peregrinorum* bywa niejednorodny: przy niektórych nazwiskach pielgrzymów nie określono dokładnie regionu, z którego pochodzili lub uwzględniono tylko ich nazwiska albo podano błędne dane na temat ich pochodzenia. Co więcej, w *liber* można spotkać także informacje dotyczące dalszych losów pątników, a nawet określające ich zawód czy wyznanie. W oparciu o *Navis peregrinorum* nie sposób ustalić, ilu Polaków przybyło do Jerozolimy, gdyż zakonnicy franciszkańscy nie rejestrowali każdego pielgrzyma. W dowód tego autor artykułu sporządził wykaz polskich pątników, których nie uwzględniono w księdze.

Słowa kluczowe: *Navis peregrinorum*, Bertrand Zimolong, Ziemia Święta, Jerozolima, Kustodia Ziemi Świętej, pielgrzymi.

POLONICA IN THE NAVIS PEREGRINORUM (1561-1695)

Abstract: *The Navis Peregrinorum* published by Fr. Bertrand Zimolong in 1938 is a valuable source for presenting the contacts of Poland with the Holy Land at the turn of the 16th and 17th centuries. A section of the list of pilgrims from the *Navis* (up to 1636) was published for the first time in „Diarium Terrae Sanctae”, a quarterly published by the Custody of the Holy Land in the years 1908-1912. The *Navis* provides information about almost 3650 pilgrims, 65 of who were Polish. However, to prove their presence in the book, one should take into consideration the historical and geographical location of Poland at that time. *Index Peregrinorum* is not consistent: for some pilgrims the native country is not given or the information is incorrect, sometimes only their names have been registered. For others, the book also specifies their further history or even profession and religion. It is impossible to determine how many pilgrims from Poland came to Jerusalem, as the Franciscan friars did not register each pilgrim. To prove that, the author of the article has drawn up a list of Polish pilgrims who were not included in the book.

Keywords: *Navis Peregrinorum*, Bertrand Zimolong, Holy Land, Jerusalem, Custody of the Holy Land, pilgrims.

Translated by Hanna Rybkowska

